

Krzysztof A. TOCHMAN¹

OD WZNIOSŁOŚCI DO ZDRADY. PRZYPADEK KAPITANA JÓZEFA ŚMIECHA (1915–1982) TAJNEGO WSPÓŁPRACOWNIKA BEZPIEKI

Prezentowany tekst o Józefie Śmiechu, żołnierzu Wojska Polskiego i uczestniku konspiracji niepodległościowej lat drugiej wojny światowej (1939–1945) w szeregach Armii Krajowej i Delegatury Sił Zbrojnych po tak zwanym „wyzwoleniu”, gdy ziemie państwa polskiego zajął nowy okupant Związek Sowiecki, przedstawia losy polskiego oficera nieludzko doświadczanego przez reżim komunistyczny w Polsce, który po opuszczeniu więzienia w 1956 r. podjął współpracę ze służbami specjalnymi Polski Ludowej i swoją haniebną działalność kontynuował niemalże do śmierci w 1982 roku.

Józef Śmiech pseudonim „Ciąg”, „Rzymianin”, „Zwierzyński” urodził się w Kajetanówce na Zamojszczyźnie (województwo lubelskie) i po ukończeniu Korpusu Kadetów we Lwowie poświęcił się zawodowej służbie wojskowej i brał udział w wojnie niemiecko-polskiej 1939 r., a następnie w konspiracji niepodległościowej lat II wojny światowej w szeregach Armii Krajowej, gdzie wyróżnił się w walkach przeciwko Niemcom i ukraińskim nacjonalistom spod znaku Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA). Dowodził kompanią partyzancką pod pseudonimem „Ciąg” w stopniu podporucznika, a następnie został awansowany w 1945 r. na kapitana.

Po lipcu 1944 r. i nowej okupacji ziem polskich przez Związek Sowiecki, Śmiech nie złożył broni i pozostał w konspiracji. Aresztowany w 1946 r. i po niezwykle ciężkim śledztwie skazany został na karę 15 lat więzienia. Po opuszczeniu więzienia, złamany podjął intensywną, bardzo szkodliwą współpracę z komunistyczną Służbą Bezpieczeństwa na terenie Bydgoszczy, Lublina, a następnie Zamościa, donosząc na swoich kolegów z konspiracji wojennej i powojennej.

Słowa kluczowe: biografia J. Śmiecha, Wojsko Polskie, Armia Krajowa, polskie podziemie antykomunistyczne, więźniowie polityczni.

1. WPROWADZENIE

Kapitan Józef Śmiech pseudonim „Ciąg”, „Kędzior”, „Rzymianin”, „Zwierzyński”, „Szach” (nazwiska konspiracyjne: Michał Ciąg, Józef Wiślański, Stefan Bączkiewicz, Józef Batorski), podchorąży służby stałej piechoty był nie tylko zasłużonym żołnierzem Wojska Polskiego oraz oficerem konspiracji niepodległościowej lat drugiej wojny światowej (Armii Krajowej i Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj), ale również po tzw. odwilży gomułkowskiej 1956 r., wieloletnim, szkodliwym tajnym współpracownikiem (TW) komunistycznych

¹ Dr Krzysztof A. Tochman, pracownik naukowy Instytutu Pamięci Narodowej – Oddział w Rzeszowie; e-mail: krztoch@gmail.com.

Krzysztof A. Tochman, PhD, researcher at the Institute of National Remembrance – Branch in Rzeszów; e-mail: krztoch@gmail.com.

służb specjalnych reżimu PRL – Służby Bezpieczeństwa (SB), występując pod pseudonimem „S”, „A”, „Wicher”, aż do śmierci w 1982 roku.

2. LATA MŁODZIEŃCZE

Józef Śmiech urodził się 15 marca 1915 r. w Kajetanówce, pow. hrubieszowski, gm. Białopole²; był synem Jana, rolnika i Aleksandry z Jaroszyńskich. Początkowo uczył się w czteroklasowej szkole powszechnej w rodzinnej wsi, a w 1929 r. przeniósł się z rodzicami do Uchań, w powiecie hrubieszowskim, gdzie ukończył siedmioklasową szkołę powszechną. Następnie wstąpił do Korpusu Kadetów nr 1 we Lwowie im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, gdzie w 1937 r. zdał maturę³.

W latach 1937–1939 Śmiech odbył dwuletni kurs Szkoły Podchorążych Piechoty w Komorowie koło Ostrowi Mazowieckiej i przydzielony został na praktykę do 7. p.p. Legionów.

3. W OBRONIE GRANIC RZECZYPOSPOLITEJ

Brał udział w wojnie polsko-niemieckiej w stopniu sierżanta podchorążego jako dowódca drużyny w II plutonie I batalionu w 7. Pułku Piechoty 3. Dywizji Piechoty (DP) Legionów⁴. Dywizja wchodziła w skład armii odwodowej „Prusy”⁵.

W dniach 5–6 września 1939 r. pierwsze jednostki 3. DP wyładowały się w Radomiu i przeszły w rejon na północ od Skarżyska, gdzie wskutek przerwania frontu, dywizja z marszu została zmuszona do walk obronnych w rejonie Krasnej. Siódmego września wieczorem walczyła w rejonie Skarżyska, a od rana 8 września przeszła do boju pod Iłżą, gdzie mimo krytycznej sytuacji odparła kilka ataków nieprzyjaciela. W walkach tych uczestniczył pchor. Śmiech. Nie udało się jednak próba przebicia na wschód od Piłatki i po północy dywizja będąc w okrążeniu zawróciła do 12. DP. Niebawem ranny został dowódca dywizji płk Marian Turkowski, a 3. DP uległa rozbiciu i podzieliła się na kilka grup.

W tym czasie Śmiech dostał się do niemieckiej niewoli, z której niebawem zbiegł i przedarł się za Wisłę, a następnie dotarł do Janowa Lubelskiego⁶. W nieznanym bliżej

² Obecnie jest to gmina Dubienka nad Bugiem.

³ *Księga Pamięci Kadetów II Rzeczypospolitej*, zespół aut. J. Wodzyński et al., Warszawa 2001, s. 366.

⁴ Powtarzane w wielu źródłach informacje, że w kampanii wrześniowej 1939 r. był oficerem i dowodził plutonem są nieprawdziwe.

⁵ P. Zarzycki, *Południowe Zgrupowanie Armii „Prusy” we wrześniu 1939 Roku*, Warszawa 2001, s. 356. Autor myli się, że Śmiech stopień podporucznika miał już na początku wojny i był oficerem rezerwy. Na pierwszy stopień oficerski został mianowany zarządzeniem Prezydenta RP ze starszeństwem od pierwszego lub piętnastego września 1939 r., o czym dowiedział się tak jak i inni podchorążowie, prawdopodobnie dopiero wiele lat po wojnie. Świadczy między innymi o tym jego nominacja na podporucznika służby stałej już w szeregach AK. Niestety, w Centralnym Archiwum Wojskowym nie zachowały się akta personalne Józefa Śmiecha.

⁶ W skład 3. DP Legionów wchodziły pułki piechoty: 7. (chełmski), 8. (lubelski), 9. (zamojski), 3. Pułk artylerii lekkiej, 3. dywizjon artylerii ciężkiej, 3. baon saperów, 3. szwadron kawalerii dywizyjnej oraz inne jednostki dywizyjne i służby. Walki wrześniowe tej dywizji opisują m.in. autorzy: J. Wróblewski, *Armia „Prusy” 1939*, Warszawa 1986; *Z relacji dowódcy 3 dywizji piechoty*

okolicznościach w połowie trzeciej dekady września dołączył do grupy kowelskiej, którą dowodził płk dypl. Leon Koc. W dniach 26–27 września w rejonie Krzczonowa płk Koc nawiązał łączność z grupą płk. dypl. Tadeusza Zieleniewskiego i podporządkował jemu swoją grupę, która weszła w skład zgrupowania Zieleniewskiego, w celu przedarcia się na południe, w kierunku Węgier⁷.

Wobec braku jakichkolwiek perspektyw prowadzenia dalszej walki na dwa fronty, braku łączności z jakimkolwiek wyższym dowództwem w kraju, brakach w zaopatrzeniu i amunicji 1 października 1939 r. Polacy skapitulowali przed Sowiecami w okolicach Momot Górnych i Andrzejówki. Ci, którzy poszli do niewoli, zostali w większości zamordowani przez komunistycznych oprawców wiosną 1940 r. w Katyniu, Charkowie i Twerze.

Śmiech, po rozbrojeniu przez armię sowiecką, uciekł i w pierwszej dekadzie października powrócił do rodzinnych Uchań. W dniu 8 listopada tego roku został aresztowany przez niemiecką żandarmerię i następnie zwolniony, gdyż Niemcy nie znaleźli na niego materiałów obciążających.

4. W PODZIEMNEJ ARMII

Na przełomie lat 1939/1940 pchor. Śmiech wstąpił w szeregi Związku Walki Zbrojnej (ZWZ) i został zaprzysiężony. Przyjął wówczas pseudonim „Ciąg”. W lipcu 1940 r. z ramienia organizacji wyjechał do Tarnobrodu, skąd po wyspie w szeregach konspiracji powrócił w grudniu tego roku do Uchań, gdzie zorganizował placówkę ZWZ, wchodzącą w skład obwodu hrubieszowskiego. Po aresztowaniu przez Niemców ojca i brata wiosną 1941 r. został przeniesiony na teren pow. zamojskiego i zamieszkał w Skierbieszowie.

Od 1941 r. Józef Śmiech kolejno pełnił funkcję dowódcy placówki w Dubience nad Bugiem w Obwodzie Hrubieszów ZWZ, oficera inspekcyjnego Oddziałów Dywersji Bojowej (ODB) Rejonu Skierbieszów i dowódcy plutonu dywersji bojowej w Nowej Osadzie (obecnie dzielnica Zamościa) w Obwodzie Zamość ZWZ-AK⁸.

Już późną jesienią 1942 r. walki na terenie Zamojszczyzny znacznie się ożywiły. Zarówno Oddziały Dywersji Bojowej Armii Krajowej, jak i Batalionów Chłopskich (BCh) przystąpiły do akcji w obronie wysiedlanej ludności polskiej.

Inspektorat Rejonowy Zamość AK wystąpił w odwecie przeciwko niemieckim nasiedleńcom, tak zwanym „czarnym” jak również niemieckiej administracji i Ukraińcom, którzy dopuszczali się bestialskich mordów na ludności polskiej, zwłaszcza w powiatach hrubieszowskim i tomaszowskim. Śmiech wziął udział w kilku ekspedycjach przeciwko nieprzyjacielowi. W nocy z 31 grudnia 1942 r. na 1 stycznia 1943 r. pododdział z jego plutonu

Legionów, płk. Mariana Turkowskiego, o działaniach dywizji [w:] Wojna obronna Polski 1939 r. Wybór źródeł, Warszawa 1968, s. 1095–1101.

⁷ Zgrupowanie, którym dowodził płk dypl. Tadeusz Zieleniewski składało się dodatkowo z grup pułkowników jego imienia, Władysława Płonki i Władysława Filipkowskiego. Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: IPMS), sygn. B.I.106/c/2, Relacja kpt. śł.st. Aleksandra Mieczkowskiego; T. Bordzań, *Grupa płk. Zieleniewskiego. Powstania i działania bojowe we wrześniu 1939 roku*, Biłgoraj 2004; D. Faszczka, Franciszek Pokorny, *Działania Grupy „Kowel” we wrześniu 1939 roku w relacji ppłk. dypl. Franciszka Pokornego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2011, nr 12, s. 167–175; M.J. Chodakiewicz, *Narodowe Siły Zbrojne. „Ząb” przeciw dwu wrogom*, Warszawa 1999, s. 28–31; Informacje Jana Żórawskiego „Cisar”.

⁸ I. Caban, *Ludzie Lubelskiego Okręgu Armii Krajowej*, Lublin 1995, s. 182, 312.

dywersji bojowej dokonało akcji na areszt w Grabowcu, gdzie uwolniono 32 więźniów, a inny ostrzelał wieś Cieszyn⁹.

Na mocy Rozkazu personalnego nr 5 inspektora zamojskiego mjr. Edwarda Markiewicza „Kalina” z 10 stycznia 1943 r., podchorąży Śmiech vel Michał Ciąg dowiedział się, iż na podstawie upoważnienia Naczelnego Wodza WP, komendant okręgu lubelskiego Polskiego Związku Powstańczego płk Kazimierz Tumidajski „Marcin”, mianował go podporucznikiem piechoty służby stałej ze starszeństwem od 30 października 1942 r.¹⁰

W dniach 24–25 stycznia 1943 r. sam dowódca wziął udział w lesie żukowickim w koncentracji plutonów dywersyjnych Rejonu II Skierbieszów (placówki–gminy: Skierbieszów–Nowa Osada–Kotlice). Utworzony został wówczas pierwszy oddział partyzancki (leśny) AK na Zamojszczyźnie, o składzie skadrowanej kompanii pod dowództwem ppor. Piotra Złomańca „Podlaski”. Dowódcą II plutonu został pchor. Józef Śmiech. O zmierzchu 25 stycznia zmobilizowany oddział wyruszył w długi marsz i przez okolice Cieszyna, Malinówki, Kolonii Kątek i Bondyrza przybył do gajówki Kruglik koło Zwierzyńca, a następnie 2 lutego do Lasowiec, gdzie niebawem doszło do tragedii¹¹.

W walce z Niemcami pod Lasowcami 4 lutego 1943 r. Śmiech zapisał jedną z najbardziej chlubnych kart w dziejach swojej służby w zamojskiej partyzantce. W czasie, gdy oddział por. „Podlaskiego” liczący około 80 żołnierzy, słabo jeszcze uzbrojony, zaskoczony przez dwie kompanie niemieckiej żandarmerii, po ciężkim zranieniu dowódcy, poszedł w rozsypkę, „Ciąg” przejął szybko dowodzenie i wyprowadził zdziśiatkowany oddział partyzancki z okrążenia i dotarł na teren Rejonu Skierbieszów¹².

Rozkazem zastępcy inspektora w sprawach organizacyjnych z dnia 15 marca 1943 r. wydanego przez kpt. Stanisława Prusa „Adam”, który poinformował jednocześnie, że rozkazem komendanta okręgu lubelskiego AK został wyznaczony na stanowisko dowódcy Oddziałów Dywersji Bojowej (ODB) i oddziałów leśnych oraz zastępcę inspektora inspektoratu rejonowego Zamość (kryptonim 60), ppor. Śmiech otrzymał rozkaz utworzenia skadrowanej kompanii partyzanckiej z żołnierzy placówek: Nowa Osada, Skierbieszów i Stary Zamość w obwodzie zamojskim.

W związku z kolejnym rozkazem dowódcy 9. Zamojskiego Pułku Piechoty AK w sprawach personalnych z 25 sierpnia 1943, ppor. Śmiech wszedł w skład Oddziałów Partyzanc-

⁹ W. Jaroszyński, B. Kłębukowski, E. Tokarczuk, *Łuny nad Huczwią i Bugiem. Walki oddziałów AK i BCh w Obwodzie Hrubieszowskim w latach 1939-1944*, Zamość 1992, s. 46; J. Turowski, *Historia OP 9 [w:] Armia Krajowa na środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu. Materiały z sesji naukowej KUL, 24–25 IX 1985 r.*, red. T. Strzembosz, Lublin 1993, s. 58; I. Caban, Z. Mańkowski, *Oddziały partyzanckie 9. pp. AK na Zamojszczyźnie*, „Najnowsze Dzieje Polski” 1968, t. 12, s. 70.

¹⁰ Archiwum Komendy Obwodu Zamojskiego AK, Rozkaz inspektora w sprawach personalnych, 10 I 1943, awans na oficerów, w zb. Czesława Służewskiego „Baca”.

¹¹ Lasowce (względnie Lasowe) – część wsi Stara Huta, w powiecie zamojskim, obecnie w gminie Krasnobród.

¹² Oddział por. „Podlaskiego” stracił wówczas 33 zabitych i 7 rannych; według innych źródeł poległo 20 żołnierzy AK i 7 mieszkańców wsi Lasowce. Wcześniej Niemcy spalili wieś i zamordowali 32 osoby. J. Turowski, *Historia OP 9 [w:] Armia Krajowa na środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu...*, s. 59–60; J. Grygiel, *Związek Walki Zbrojnej Armia Krajowa w Obwodzie Zamojskim 1939–1944. Szkice, wspomnienia dokumenty*, red. naukowa i wstęp Z. Mańkowski, Warszawa 1985, s. 345; J. Józwiakowski, *Armia Krajowa na Zamojszczyźnie*, t. I, Lublin 2007, s. 285–290.

kich 9. p.p. (kryptonim OP 9) jako dowódca 1 kompanii I baonu 9 p.p. [Legionów] AK, którego dowódcą został ppor. Jan Turowski „Norbert”. Jego kompania miała stanowić zawiązek Kompanii Zmotoryzowanej¹³.

Między innymi 15 października 1943 r. ppor. Śmiech razem z oddziałem ppor. Turowskiego i ppor. Tadeusza Kuncewicza „Podkowa”¹⁴, wziął udział w akcji na nasiedloną przez Niemców wieś Brody Duże pod Szczebrzeszynom. W nocy z 27 na 28 października ze swoim oddziałem wykonał akcję odwetową na posterunek policji ukraińskiej we wsi Mołodiatycze¹⁵. Opanowano niebroniony posterunek policji ukraińskiej, wieś częściowo uległa spaleni, zginęło kilkunastu mieszkańców tej narodowości¹⁶. W trakcie odwrotu z Mołodiatycz partyzanci natknęli się na niemiecką odsiecz, po krótkiej walce zdołali się przebić i wycofać w lasy grabowieckie

Następnej nocy Śmiech z oddziałem wyprawił się do Grabowca, gdzie zdobył posterunek policji ukraińskiej i zlikwidował kilku wachmanów z SS. Opanowano gminę, pocztę i umocnioną plebanię, gdzie mieszkał pop, którego zastrzelono wraz z żoną. Uwolniono aresztowanych kilkunastu Polaków, zlikwidowano kilku szpicli¹⁷. Czwartego listopada pododdział z jego kompanii zlikwidował dwóch bandytów we wsi Wierzba.

W dniu 22 lutego 1944 r. Śmiech na czele 30-osobowego oddziału w rejonie wsi Kraśniczyn (pow. krasnostawski) przeprowadził kolejną akcję przeciwko Ukraińcom, którzy przybyli z terenu pow. hrubieszowskiego. W czasie jej trwania nieprzyjacieli rozbiegli się. Pięć dni później na czele dwóch plutonów zaatakował folwark Orłów Murowany, w którym kwaterował oddział SS i znajdował się posterunek żandarmerii niemieckiej. Posterunku nie zdobyto, a w trakcie walki „Ciąg” został ranny w twarz¹⁸.

O świcie 16 marca 1944 r. zgrupowanie oddziałów AK (oddziały Stanisława Barana „Bis”, Kazimierza Wróblewskiego „Maryska”, Pawła Runkiewicza „Czarny”, Bolesława Sawczuka „Bożydara”, Józefa Kaczoruka „Ryszard” oraz kilka drużyn z Uchań i Trzeszczan) pod ogólnym dowództwem ppor. Śmiecha, zniszczyło siedzibę ukraińskiego kuszczu w Bereściu¹⁹, zdobyto również umocnioną wieś, która spłonęła. Nie obyło się bez ofiar

¹³ Taki stan rzeczy był odzwierciedleniem późniejszego rozkazu Komendy Okręgu Lublin z 30 listopada 1943 r. Archiwum Komendy Obwodu Zamojskiego AK, Rozkaz dowódcy 9 pułku w sprawach personalnych, 25 VIII 1943, w zb. Czesława Służewskiego „Baca”; *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. II, dokument nr 317, *Gen. Rowecki do Gen. Sikorskiego: Rozkaz Odtwarzania Sił Zbrojnych w Kraju, dnia 9 lipca 1942 r., Meldunek nr 135*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 285–287; J. Turowski, *Historia OP 9* [w:] *Armia Krajowa na środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu...*, s. 61; I. Caban, Z. Mańkowski, *Oddziały partyzanckie 9. pp. AK...*, s. 79–80.

¹⁴ *Rozkaz Delegata Sił Zbrojnych...*, *passim*; I. Caban, *Ludzie Lubelskiego Okręgu...*, *passim*; J. Grygiel, *Związek Walki Zbrojnej...*, *passim*.

¹⁵ W. Jaroszyński, B. Kłembukowski, E. Tokarczuk, *Luny nad Huczwą i Bugiem...*, s. 46. Według tych autorów zginęło około 10 policjantów ukraińskich, nie ma mowy o osobach cywilnych.

¹⁶ Według historyka Mariusza Zajączkowskiego spaleni uległo 10 gospodarstw, budynek poczty i policji oraz ukraińska spółdzielnia. Zob. M. Zajączkowski, *Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*, Lublin–Warszawa 2015, s. 273.

¹⁷ M. Zajączkowski, *Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej...*, s. 274.

¹⁸ J. Józwiakowski, *Armia Krajowa na Zamojszczyźnie*, t. II, Lublin 2001, s. 659.

¹⁹ Samoobronni Kuszczowi Widdiły (SKW) – oddziały samoobrony ukraińskiej utworzone do ochrony ukraińskich wsi, które w rzeczywistości były bazą dla stworzenia zaplecza dla Ukraińskiej

cywilnych po stronie osób narodowości ukraińskiej²⁰. Akcje polskich ekspedycji partyzanckich, które miały zahamować falę ataków na polskie wsie nie na wiele się zdały i z kolei UPA przystąpiła wiosną 1944 r. do intensyfikacji przeciw polskim wystąpieniom. Odwet polski był równie srogi. Między innymi polskie zgrupowanie dowodzone przez por. Zenona Jachymka „Wiktor” zrównało z ziemią ukraińską wieś Sahryń, nie oszczędzając nikogo.

W nocy z 31 marca na 1 kwietnia w folwarku Bończa brał udział w naradzie, w której uczestniczyli m.in. dowódca OP 9 mjr Stanisław Prus „Adam”²¹, por. Jan Turowski „Norbert” i mjr Nikołaj Fiodorow, dowódca sowieckiego oddziału, zapewne NKWD. Naradę ubezpieczał pluton z kompanii „Ciąga” dowodzony przez plut. Bolesława Sobieszkańskiego „Pingwin”²².

Następnie pluton ten przemieścił się do wsi Małochwiej, gdzie miał pomóc miejscowej placówce, która została obsadzona o świcie przez niemiecką żandarmerię. Obawiano się bowiem pacyfikacji²³. Pluton otrzymał pomoc z miejscowych placówek AK w Kraśniczynie i Zastawiu, i w trakcie przemarszu został zaatakowany przez wroga z udziałem ciężkiej broni maszynowej i artylerii. W trakcie walki, wobec zranienia plut. „Pingwina”, przybyły ppor. Śmiech, przejął dowodzenie. Wobec ogromnej przewagi nieprzyjaciela i przybycia im dodatkowych posiłków zarządził odwrót. Polscy partyzanci wycofali się w kierunku Chełmca i folwarku Bończa, gdzie była stała baza oddziału²⁴.

W połowie kwietnia 1944 r. „Ciąg” wyruszył na miejsce koncentracji oddziałów partyzanckich Inspektoratu Rejonowego Zamość AK w rejon lasów zwierzynieckich koło wsi Tereszpol-Kukielki, gdzie przybył w nocy z 22 na 23 kwietnia. Skoncentrowały się tam również oddziały AK: ppor. „Norberta”, ppor. „Podkowy”, por. Włodzimierza Hasczewicza „War” oraz plutony pod dowództwem plut. Witolda Kota „Osa”, por. Mieczysława Kwarciańskiego vel Skwarczyńskiego „Leszcz” (cichociemny), ppor. Tadeusza Ośko vel Ogiński vel Kossowski „Sęp”²⁵, w łącznej sile 535 żołnierzy. W koncentracji udział wzięli inspektor zamojski mjr Edward Markiewicz „Kalina” i dowódca OP 9 mjr Stanisław Prus „Adam”²⁶.

Powstańczej Armii (UPA), nadzorowane przez rejonowych przewodniczących Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN); brały udział w rzezi wołyńskiej Polaków i czystce etnicznej na terenie południowo-wschodnich Kresów II Rzeczypospolitej. Zob. W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, Warszawa 2000; G. Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, Warszawa 2006, s. 150.

²⁰ W. Hryniewiecki, *My z Zamojszczyzny*, Warszawa 1988, s. 108–111; J. Markiewicz, *Partyzancki kraj. Zamojszczyzna I I 1944 – 15 VI 1944*, Lublin 1980, s. 161–163.

²¹ Kpt. Stanisław Prus „Adam” awansowany został na majora rozkazem komendanta okręgu z dnia 10 lutego 1944 r. ze starszeństwem od 11 listopada 1943 r.

²² Placówka należała do rejonu Surchów (obecnie Surhów) w obwodzie krasnostawskim. Komendantem rejonu był por. Jan Stankiewicz „Topór”. Wieś znajdowała się w gminie Czajka, obecnie Kraśniczyn.

²³ J. Markiewicz, *Partyzancki kraj...*, s. 196.

²⁴ W walce zginęło siedmiu Niemców, natomiast ze strony polskiej poległo 4 żołnierzy AK, w tym 1 dezertor z Wehrmachtu pochodzenia śląskiego. Zob. J. Markiewicz, *Partyzancki kraj...*, s. 196–197.

²⁵ Ppor. „Sęp” dowodził zwiadem konnym do maja 1944 r., następnie dowódcą był ppor. Stefan Suchodolski „Dniestr”. I. Caban, Z. Mańkowski, *Oddziały partyzanckie 9. pp. AK...*, s. 81.

²⁶ Z. Klukowski, *Dziennik z lat okupacji hitlerowskiej (1939–1944)*, Wstęp i redakcja Z. Mańkowski, *Wydawnictwo materiałów do dziejów Zamojszczyzny w latach wojny 1939–1944*, red. Z. Klukowski, t. V, Lublin 1958, s. 416; Rogala, *Koncentracja [w:] Dywersja w Zamojszczyźnie 1939–1944*.

Po naradzie oficerskiej oddział por. „Wara” został skierowany do Narola, gdzie z UPA zmagął się dowódca kompanii V rejonu Susiec obwodu tomaszowskiego AK por. Kazimierz Kostecki „Kostek” oraz inni lokalni dowódcy kompanii, którzy brali udział w ewakuacji około dwunastu tysięcy osób z powiatu Rawa Ruska i części powiatu jarosławskiego zagrożonych przez UPA. Ludność ta została przerzucona do bazy polskiej samoobrony w miejscowości Ruda Różaniecka²⁷.

W nocy z 23 na 24 kwietnia 1944 r. ppor. Śmiech odebrał zrzut broni i zaopatrzenia z Włoch. Również w nocy z 12 na 13 maja zabezpieczał zrzut materiałowy z Włoch na bastionie o krypt. Hipopotam we Floriance koło Zwierzyńca²⁸. 15 czerwca 1944 r. wskutek obławy zmienił miejsce postoju i przeszedł w rejon Bondyrza, a następnie powrócił w okolice Skierbieszowa.

Według stanu z 28 maja 1944 r. kompania ppor. Śmiecha „Ciąga” uzbrojona była w 1 cekaem, 6 erkaemów, 4 steny, 4 pepesze, 110 kbk, 21 pistoletów, 36 granatów oraz 15 tysięcy amunicji. Kadra dowódcza składała się z 3 oficerów, 3 podchorążych i 19 podoficerów.

W związku z akcją „Burza” na terenie Inspektoratu Rejonowego Zamość ppor. Śmiech przystąpił do działania na terenie obwodów hrubieszowskiego i zamojskiego, w rejonie Krasne – Skierbieszów. Po otrzymaniu rozkazów 22 lipca 1944 r., tego samego dnia jego oddział w sile 140 ludzi stoczył walkę z Niemcami w Skierbieszowie zdobywając jedno auto, 1 peem, 4 karabinów, 50 par butów, zabijając 2 Niemców. W marszu do miejscowości Krasne oddział „Ciąga” likwiduje bez strat własnych 4 Niemców zdobywając 1 samochód ciężarowy i 1 osobowy²⁹.

23 lipca urządził dwie zasadzki. W rejonie Izbicy straty wroga – 15 poległych Niemców, 1 wzięty do niewoli, w rejonie miejscowości Orłów – 7 poległych Niemców. Od 24 lipca kompania współdziałała z oddziałami sowieckimi, jednak 3 dni później nastąpiło rozbrojenie kompanii przez Sowietów³⁰.

Rozkazem nr 2 ppłk. Stanisława Prusa „Adama”, dowódcy Oddziałów Partyzanckich 9. p.p. Legionów AK z 28 lipca 1944 r., ppor. Józef Śmiech miał przystąpić do zorganizowania I batalionu zmobilizowanego przez obwód hrubieszowski, w składzie dwóch kompanii (pierwszej własnej kompanii „Ciąga” i drugiej kompanii BCh). Wydarzenia potoczyły się jednak bardzo szybko. Już następnego dnia na podstawie rozkazu dowódcy 3. DP AK płk. Adama Świtalskiego „Dąbrowa”, wskutek dyrektyw armii sowieckiej, ppłk. Prus „Adam”, zarządził złożenie broni przez podległy sobie pułk, co zostało wykonane 30 lipca 1944 r.³¹.

Śmiechowi udało się przedrzeć przez oddziały sowieckie i po zameldowaniu się u inspektora Inspektoratu Rejonowego Zamość AK ppłk. Prusa w zamojskim ratuszu otrzymał rozkaz pozostania w konspiracji i powrotu na dawny teren.

Wydawnictwo materiałów do dziejów Zamojszczyzny 1939-1944, red. Z. Klukowski, t. IV, Lublin–Zamość 1947, s. 101–103.

²⁷ Był to teren obecnego powiatu lubaczowskiego, w województwie podkarpackim.

²⁸ I. Caban, Z. Mańkowski, *Oddziały partyzanckie 9. pp. AK...*, s. 76.

²⁹ AIPN, Lu 142/1, Kserokopie dokumentów Inspektoratu Zamojskiego AK ze zbiorów dr. Zygmunta Klukowskiego, Meldunek o wykonaniu planu „B” na terenie Inspektoratu 897 [Zamojskiego], 21.9.1944, k. 87.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*; J. Grygiel, *Związek Walki Zbrojnej...*, s. 306.

5. W MROKACH NOWEJ OKUPACJI

Od listopada 1944 r. do sierpnia 1945 Śmiech pełnił funkcję komendanta Rejonu III Grabowiec AK (gminy–placówki: Grabowiec, Uchanie i Mołodiatycze) w obwodzie hrubieszowskim, przynależnym dalej do zamojskiego inspektoratu rejonowego, a następnie od maja do sierpnia 1945 r. – już w ramach Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj. Podlegał wówczas komendantowi obwodu hrubieszowskiego kpt. Marianowi Gołębiowskiemu „Ster”, który od maja 1945 r. pełnił funkcję inspektora zamojskiego³².

Na podstawie wniosku awansowego z dnia 16 maja 1945 r.³³, rozkazem Delegata Sił Zbrojnych na Kraj nr 319 z dnia 1 czerwca 1945 r. Śmiech „Rzymianin” został awansowany do stopnia porucznika WP i odznaczony Krzyżem Walecznych po raz drugi i Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami³⁴. Na mocy tego rozkazu później płk Jan Rzepecki „Wojnar” awansował go do stopnia kapitana służby stałej³⁵.

Podległe Śmiechowi grupy bojowe przeprowadziły do późnej wiosny roku 1945 r. kilkanaście akcji zbrojnych przeciwko okupantowi sowieckiemu i rodzimej bezpiece. M.in. w nocy z 5 na 6 lutego 1945 r. na czele 33-osobowego oddziału zdobył posterunek Milicji Obywatelskiej (MO) w Grabowcu, uwalniając 5 żołnierzy AK i powiatowego Delegata Rządu z ramienia Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL) prof. gimnazjum Lucjana Świdzińskiego. Partyzanci stoczyli również walkę z oddziałem reżimowego wojska. Zdobyto 6 pepeszy, pistolety, karabiny oraz amunicję. Ponadto zlikwidowano konfidenta UB³⁶.

8 marca tego roku ppor. Śmiech na czele 20-osobowego oddziału rozbroił ponownie posterunek MO w Grabowcu. Dowodził oddziałem partyzanckim, który działał na terenie powiatu krasnostawskiego, w rejonie wsi Czajki i Siennica Różana. W nocy z 6 na 7 maja 1945 r. rozbił posterunek MO w Kraśniczynie. Grunt palił mu się pod nogami, nastąpiła kolejna fala aresztowań³⁷.

W sierpniu 1945 r. Józef Śmiech wyjechał z rodziną z terenu Zamojszczyzny i zamieszkał na terenie powiatu świeckiego, w województwie bydgoskim³⁸. W kwietniu 1946 objął ponemieckie 20-hektarowe gospodarstwo we wsi Kosowo, na terenie gminy

³² Studium Polski Podziemnej w Londynie (dalej: SPP), Kol. 23/56, Cichociemni skoczki do kraju,teczka personalna Mariana Gołębiowskiego; K.A. Tochman, *Słownik biograficzny cichociemnych*, t. II, Zwierzyniec–Rzeszów 2007, s. 55–61; J. Dudek, *Marian Gołębiowski (1911–1996). Żołnierz, opozycjonista, emigrant*, Lublin 2016.

³³ Archiwum Państwowe w Lublinie, Zespół AK-WiN, sygn. 103/II, k. 107.

³⁴ Archiwum Państwowe w Lublinie, Zespół AK-WiN, sygn. 87/I, poz. 13, 15; *Rozkaz Delegata Sił Zbrojnych na Kraj Nr 319 (Żyto)*, oprac. H. Rybicka, Warszawa 2004, s. 15, 57. Rozkaz był antydatowany, wydany między lipcem a sierpniem 1945 r. przez płk. Jana Rzepeckiego „Wojnar”.

³⁵ Taki stan rzeczy należy tłumaczyć zamieszaniem w dziedzinie awansów i odznaczeń w czasie, gdy rwały się sieci konspiracyjne na terenie Polski opanowanej przez wojska reżimowe, podległe Moskwie.

³⁶ R. Wnuk, *Lubelski Okręg AK DSZ i WiN 1944–1947*, Warszawa 2000, s. 281.

³⁷ Zob. *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu Bezpieczeństwa Publicznego na Lubelszczyźnie (lipiec 1944–czerwiec 1945)*, wstęp S. Poleszak, wybór i opracowanie L. Pietrzak, S. Poleszak, R. Wnuk, M. Zajączkowski, Warszawa 2004, s. 203 i nast.

³⁸ Przed wyjazdem na teren Bydgoszczyzny, Śmiech był zameldowany na terenie gm. Grabowiec, we wsi Hołużne i Sady (gm. Skierbieszów).

Gruczno, świecki, gdzie zameldował się pod przykrywkowym nazwiskiem Józef Batorski³⁹.

W tym samym województwie znaleźli się jego współpracownicy z konspiracji akowskiej: Kazimierz Wróblewski „Maryśka”, Sergiusz Konopa „Czaruś”, Stefan Kwaśniewski „Wiktor”, „Lux”, Mikołaj Plewako „Pogoń” i Zygmunt Meller vel Miller, a niebawem przyjechał w odwiedziny Jan Turowski „Norbert” i Zenon Jachymek „Wallenrod”. Taka sytuacja nie mogła ująć uwadze resortu bezpieczeństwa i tajnym informatorom UB, zwłaszcza że Śmiech utrzymywał kontakty z byłymi konspiratorami z Zamojszczyzny, a wszyscy byli poszukiwani przez różne pionosy bezpieczeństwa, na terenie kilku powiatów województwa lubelskiego (Chełm, Hrubieszów, Zamość) m.in. w związku z akcjami likwidacyjnymi funkcjonariuszy administracji i bezpieczeństwa Polski Lubelskiej oraz pacyfikacjami ukraińskich wsi na terenie Lubelszczyzny. Ponadto kontaktował się z miejscowym aktywnym PSL. Kilka razy przyjechał też na teren Zamojszczyzny⁴⁰.

6. W KOMUNISTYCZNYCH SZPONACH

Uruchomiona komunistyczna agentura informowała wielokrotnie swoich przełożonych, gdzie może znajdować się Śmiech i gdzie go ostatnio widziano. M.in. wg agenturalnego doniesienia uwięzionego na Zamku w Lublinie Wacława Denkiewicza, pochodzącego ze wsi Sady, Śmiech mieszkał w Szczecinie, Gdańsku i Gdyni, często przyjeżdża do Hrubieszowa w mundurze wojskowym w stopniu podporucznika, też po cywilnemu⁴¹. Na Śmiecha donosili też i inni informatorzy UB o pseudonimach „Komendant”, „Zemsta”, „Zosia”, „Purpura” i „Brzoza” z Lubelszczyzny⁴².

W dniach 2–3 sierpnia 1946 r. Śmiech, znajdował się w grupie dowódców polskiego podziemia niepodległościowego WiN (kpt. Józef Dąbrowski „Azja”, por. Stefan Kwaśniewski „Wiktor”, „Lux”), którzy spotkali się we Władzinie, na terenie gminy Uchanie, w powiecie hrubieszowskim, z korespondentem pisma „Sunday Times” Williamem Derekiem Selby celem poinformowania świata zachodniego o sytuacji organizacji niepodległościowej oraz o łamaniu podstawowych praw człowieka i międzynarodowych zobowiązań rządu Rosji Sowieckiej i Rządu Jedności Narodowej. W spotkaniu tym brali również udział przedstawiciele UPA. Było to niemałą zasługą byłego inspektora zamojskiego Gołębiowskiego „Swoboda”, który w pewnym momencie zrozumiał, że obopólne walki wyniszczające na terenie Lubelszczyzny leżą jedynie w interesie okupanta sowieckiego. Stał się więc z czasem gorącym zwolennikiem porozumienia polsko-ukraińskiego i dążył, aby przede wszystkim zaprzestano mordów ze strony UPA⁴³.

³⁹ Kosowo – wieś położona obecnie w woj. kujawsko-pomorskim, w pow. świeckim, w gm. Świecie, po wojnie należała do woj. bydgoskiego i liczyła niespełna 200 mieszkańców, głównie osób narodowości polskiej, przybyłych z Polski centralnej. Informacje Janusza Adamczyka.

⁴⁰ Na obecnym etapie badań nie ma podstaw, by twierdzić, że kpt. Józef Śmiech dalej działał w konspiracji niepodległościowej organizacji „Wolność i Niezawisłość”.

⁴¹ Archiwum Delegatury IPN w Bydgoszczy (dalej: AIPN By), 044/169, Sprawa ewidencyjno-obszaryjna krypt. „Azja” na osobę Śmiech Józefa, 1946-1982, Agenturalne doniesienie Wacława Denkiewicza z 9 V 1946, przyjął „Zajac”, k. 53.

⁴² Na obecnym etapie badań brak możliwości identyfikacji kto kryje się pod tymi pseudonimami.

⁴³ R. Wnuk, *Konspiracja akowska i poakowska na Zamojszczyźnie od lipca 1944 do 1956 r.*, Lublin 1993, s. 143-144; idem, *Lubelski Okręg AK DSZ i WiN...*, s. 146-147; G. Motyka, R. Wnuk, *Pany*

Bydgoska bezpieka wprowadziła do rozpracowania zamojskich konspiratorów osobowe źródła informacji (OZI), Śmiechem osobiście zajął się tajny informator UB o pseudonimie „Mieczysław”, który zapewne był jego dobrym znajomym⁴⁴. Ostatecznie kpt. „Ciąg” vel Józef Batorski został zidentyfikowany, wraz ze swoimi kolegami z zamojskiej konspiracji, jako były oficer AK i z dniem 9 września 1946 r. szef Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (PUBP) w Świeciu Mieczysław Gidzgie⁴⁵ zatwierdził „Postanowienie o zaprowadzeniu agenturalnego opracowania na grupę (osobę)” pod kryptonimem „Skryci”, wśród której znajdowali się Śmiech, Jachymek, Wróblewski i Miller. Bezpieka była już poinformowana o „przestępstwach” zamojskich konspiratorów w czasie wojny i po jej zakończeniu.

Plan realizacji agenturalnego opracowania zakładał, że w związku z informacją przekazaną przez „agenta „Mieczysław” (...), że (...) Śmiech Józef szykuje się do ucieczki w nieznanym kierunku”, referent Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy Kazimierz Szlifierz postanowił przyśpieszyć plan realizacji wyżej wymienionej sprawy i w pierwszej kolejności ustalić datę wyjazdu „Ciąga”, plan i rozmieszczenia jego zabudowania. Aresztowanie miało nastąpić kilka godzin przed wyjazdem wraz z agentem „Mieczysławem”, a w domu miał być założony „kocioł” celem ujęcia dalszych konspiratorów, a w trakcie przesłuchania zakładano uzyskać informacje, kiedy mają przyjechać.

„Po kilkudniowym pobycie agenta wraz z „Ciągami” w areszcie celem rozpracowania [dalszego] należy zwolnić agenta, który winien zająć się pracą w gospodarstwie „Ciąga”⁴⁶. I jak bezpieka założyła tak i wykonała. 19 września 1946 r. Józef Śmiech vel Batorski został aresztowany przez PUBP ze Świecia. Sprawę nadzorował sam szef bezpieki ze Świecia Mieczysław Gidzgie.

Po wstępnym śledztwie w Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) w Bydgoszczy, które prowadził m.in. chor. Wincenty Milewski, zastępca kierownika II Sekcji Wydziału VII, Józef Śmiech przewieziony został do Lublina na Zamek, gdzie mieściło się słynne więzienie ubeckie i oddział śledczy. Maltretowany był fizycznie i psychicznie przez oficerów śledczych (Tadeusz Kasperek, Jan Karpiński) aż do utraty przytomności. W trakcie przesłuchań podał jednak szereg istotnych faktów dotyczących swojej działalności oraz dane o najbliższych współpracownikach z konspiracji zamojskiej. Obciążył m.in. kpt. Mariana Gołębińskiego, Edwarda Błaszczaka „Grom”, Mariana Plewako „Pogoń”, Czesława Hajduka „Ślepy”, Jana Turowskiego, Wacława Dąbrowskiego „Azja” i Stanisława Jastalskiego „Kmita”⁴⁷.

i rezuny, Warszawa 1997, s. 99; J. Dudek, *Marian Gołębiński, (1911–1996) – Żołnierz, opozycjonista emigrant*, Lublin 2016, s. 146 i nast.

⁴⁴ Tajny informator „Mieczysław” – brak możliwości identyfikacji na obecnym etapie badań. AIPN By, 044/169, Sprawa ewidencyjno-obszernyjna krypt. „Azja” na osobę Śmiech Józefa, 1946–1982, k. 22 i nast.

⁴⁵ Mieczysław Gidzgie (ur. 1912) – kpt., kierownik PUBP Świecie (1945–1948). AIPN, By 0122/834, akta osobowe Mieczysława Gidzgie.

⁴⁶ AIPN By, 044/169, Sprawa ewidencyjno-obszernyjna krypt. „Azja” na osobę Śmiech Józefa, 1946–1982, k. 25.

⁴⁷ AIPN, Lu 17/114/1, Wojskowy Sąd Rejonowy w Lublinie, Akta w sprawie karnej przeciwko Józefowi Śmiechowi i innym, oskarżonym o przynależność do organizacji WiN, Protokół przesłuchania podejrzanego Józefa Śmiecha przez Tadeusza Kasperka oficera śledczego Wojewódzkiego

Dnia 12 lutego 1947 r. Józef Śmiech został skazany w procesie grupowym przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Lublinie pod przewodnictwem mjr. Ryszarda Wierciocha, m.in. za udział w nielegalnej organizacji WiN, usiłującej przemocą zmienić ustrój państwa polskiego, choć formalnie do tej organizacji nie należał, akcje likwidacyjne podległych sobie oddziałów, na karę 15 lat więzienia, a po zastosowaniu amnestii na karę 10 lat więzienia. Razem z nim sądzeni byli: Stefan Kwaśniewski, Zygmunt Charewicz, Urszula Grabowska, Jan Piątkowski, Barbara Kurnatowska i Janusz Kaźmierczak (vel. Kazimierczak)⁴⁸.

Kolejno więziony był we Wronkach, Chełmie, Zamościu, Warszawa-Służewiec, Rawiczu i Sieradzu. W wyniku tzw. odwilży gomułkowskiej i kolejnej amnestii, 19 maja 1956 r. Śmiech został zwolniony z więzienia i przyjechał do Bydgoszczy, gdzie zamieszkał przy ul. Kamiennej 10 m. 2. Dnia 8 sierpnia 1956 r. otrzymał pracę w Robotniczej Spółdzielni Pracy „Tryb” w Bydgoszczy jako pracownik fizyczny, a następnie magazynier, gdzie pracował do 31 marca 1958 r., tj. do czasu ponownego aresztowania przez MO⁴⁹.

Od 1957 r. mieszkał z rodziną przy ul. Sułkowskiego blok 55/59. W tym czasie dalej utrzymywał kontakty towarzyskie z byłymi członkami podziemia niepodległościowego z Zamojszczyzny i poznanymi w więzieniu konspiratorami, z różnych stron kraju, którzy po wyjściu z więzienia zamieszkali na terenie Bydgoszczy, m.in. mjr. AK Władysławem Brulińskim, por. Walerym Kondrackim z Podlasia i Henrykiem Siką z NSZ oraz innymi żołnierzami AK. Na nowo bydgoska SB, przy pomocy osobowych źródeł informacji (OZI) przystąpiła do rozpracowania Śmiecha i jego kombatanckiej grupy⁵⁰. Niebawem złożył pierwsze donosy na Henryka Sikę.

Sprawę przeciwko Śmiechowi prowadził Wydział III Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej (KWMO) do spraw SB w Bydgoszczy, która założyła na niego sprawę ewidencyjno-obszerną o krypt. „Azja”. W wyniku podjętych dalszych czynności operacyjnych, oprócz informacji natury politycznej, uzyskano dane od miejscowej prokuratury dotyczące nadużyć gospodarczych, dokonanych m.in. przez Józefa Śmiecha, Walerego Kondrackiego i innych pracujących osób zatrudnionych w spółdzielni „Tryb”. Siódmego listopada 1957 r. został tymczasowo aresztowany przez MO w Bydgoszczy.

W toku śledztwa oskarżeni kluczyli, jeden obciążał drugiego. Śmiech również złożył zeznania przeciwko swoim kolegom z pracy, przede wszystkim oskarżył Kondrackiego. Ostatecznie prokuratura ustaliła, że Śmiech „działając w zorganizowanej grupie przestępczej” razem z Zygmuntem Zająką zagarnął na szkodę Robotniczej Spółdzielni Pracy „Tryb” 20 kuchenek gazowych o wartości 7720 zł, „w ten sposób, że Śmiech jako magazynier wydał te kuchenki na polecenie Kondrackiego Edmundowi Zająka a ten sprzedał je w sklepie przemysłowym M.H.D. w Jeleniej Górze za sumę 4950 zł”⁵¹. W grę wchodziły również łapówki i niedozwolony handel blachą. Ostatecznie 13 października 1958 r. Sąd

Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie, 7 listopada 1946, k. 47 i nast.; AIPN Lu 00121/1, Teczka personalna TW „Wicher” dotycząca Józefa Śmiecha, k. 18 i nast.

⁴⁸ AIPN, Lu 17/114/2, Wojskowy Sąd Rejonowy w Lublinie, Akta w sprawie karnej przeciwko Józefowi Śmiechowi i innym, oskarżonym o przynależność do organizacji WiN, Protokół rozprawy, 7 lutego 1947 r., k. 326 i nast.; wyrok, 12 lutego 1947 r., k. 390–401.

⁴⁹ P.P.H.U „Fart” Zakład Składowania Akt w Inowrocławiu,teczka personalna Józefa Śmiecha, sygn. 516.

⁵⁰ AIPN By, 044/169, Sprawa ewidencyjno-obszerna kryptonim „Azja” na osobę Śmiech Józefa, 1946–1982. k. 14–15.

⁵¹ AIPN By, 070/4245, Akta śledztwa w sprawie nadużyć gospodarczych, prowadzonego przeciwko Walenty Kondracki i inni, Akt oskarżenia, Bydgoszcz 6 czerwca 1958 r., k. 127 i nast.

Wojewódzki w Bydgoszczy skazał Edmunda Zająkałę i Józefa Śmiecha na 2 lata więzienia, a wszystkim skazanym oprócz Zająkały sąd zawiesił wykonanie kary.

Służba Bezpieczeństwa uzyskiwała informację od prokuratora, że Śmiech za popełnione przestępstwo może otrzymać wyrok do roku więzienia w zawieszeniu, z powodu nikłego zaangażowania jego osoby we wspomnianych nadużyciach, zaś oskarżony kombatanę może odpowiadać z wolnej stopy. Bydgoska SB postanowiła to wykorzystać i podjąć próbę zwerbowania Śmiecha jako tajnego współpracownika.

7. W OBRONIE WŁADZY LUDOWEJ

Dnia 19 grudnia 1957 r. został Śmiech zwolniony z aresztu i bardzo szybko zaangażowany przez SB, pomimo, iż formalnie nie został jeszcze tajnym informatorem, do rozpracowania osób podejrzanych o próbę organizowania nielegalnej organizacji na terenie woj. bydgoskiego na bazie byłych żołnierzy AK-WiN i równocześnie w woj. Lubelskim i pow. zamojskim, którzy mieli działać w oparciu o Związek Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBOWiD). Już 22 grudnia 1957 r. informował lubelską SB w osobie kpt. Jana Kościa, starszego oficera operacyjnego Wydziału III KWMO w Lublinie o zachowanej na terenie Zamojszczyzny i Chełmszczyzny broni po oddziałach AK-WiN jak również o wrogiej działalności Mariana Gołębiowskiego „Irki”, który zalecał wstępować do ZBoWiD i kompromitować w wystąpieniach pracowników bezpieczeństwa i partii⁵².

W kilkuset zachowanych donosach i informacji sporządzonych na podstawie doniesień Józefa Śmiecha – tajnego współpracownika SB, ukrytego pod pseudonimami „S”, „A”, „Wicher”⁵³ przewijały się m.in. takie osoby jak ppor. Czesław Hajduk „Ślepy”, zastępca Śmiecha w III Rejonie hrubieszowskim, ppor. Kazimierz Witrylak „Hel”, zastępca komendanta Obwodu Hrubieszów organizacji WiN, Jan Dąbrowski z Uchań, por. Stefan Kwaśniewski „Lux”, „Wiktor II”, były dowódca oddziału AK, kpt. Zenon Jachymek „Wallenrod”, dowódca oddziału AK-WiN oraz kpt. Wacław Dąbrowski „Azja”, były komendant Obwodu AK-WiN Hrubieszów, kpt. Stanisław Książek „Rota”, były komendant obwodu i inspektoratu zamojskiego. Ponadto w kręgu jego operacyjnych doniesień znaleźli się również inni dowódcy oddziałów ZWZ-AK-WiN, a m.in. Konrad Bartoszewski „Wir”, Karol Kazimierz Kostecki „Kostek”⁵⁴, Kazimierz Wróblewski „Maryśka”, Jan Turowski „Norbert”, Edward Błaszczak „Grom”, Marian Warda „Polakowski”⁵⁵, Józef Kaczoruk „Ryszard” oraz ks. dr Edward Kołszut „Skowronek”, kapelan w Obwodzie Tomaszów Lubelski, Aleksander Szymański „Ali”, Aleksander Łysak, Zygmunt Hofmann, a nawet mieszkańcy Skierbieszowa.

W dniu 26 marca 1958 r. Józef Śmiech w Bydgoszczy złożył formalne agenturalne zobowiązanie o współpracy, iż zachowa w ścisłej tajemnicy „w stosunku do dostarczonych dokumentów Org[anom] Milic[ji]”. Na dostarczonych dokumentach będą podpisywał się

⁵² AIPN Lu, 00121/1, Teczka personalna TW „Wicher”..., Raport z przeprowadzonej rozmowy z Śmiechem Józefem „Ciąg” przez kpt. Jana Kościa, Lublin 23 grudnia 1957 r., k. 38–40; J. Dudek, *Marian Gołębiowski (1911–1996)*..., s. 246 i nast.

⁵³ Pseudonimem „Wicher” Śmiech posługiwał się w kilku ostatnich latach swojego życia, do 1982 r.

⁵⁴ Zob. D. Iwaneczko, *Przypadek czy przeznaczenie*. Karol Kazimierz Kostecki „Kostek” (1917–1998), Rzeszów 2013.

⁵⁵ Warda Marian i inni, IPN Lu 02381, t. 1-4.

literą „A”⁵⁶. Śmiech ochoczo wykonywał zleczone mu przez bezpiekę zadania, bardzo często wyjeżdżał do Lublina, Warszawy, Wrocławia, wszędzie tam gdzie było to niezbędne ze względów operacyjnych. Szczególnie lubił wesela i innego rodzaju imprezy, gdzie przy wódce w sposób szczególnie rozwiązywały się „języki” figurantów, których rozpracowywał⁵⁷.

Według opinii z dnia 13 grudnia 1969 r., którą sporządził jego oficer prowadzący kpt. Kość, kierownik Grupy II Wydziału III KWMO dla Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych, Śmiech „w 1960–61 wprowadzony był do rozpracowania sprawy o krypt „Skryci”, prowadzoną na nielegalną organizację „Armia Wolnej Europy i zadania wykonał bardzo dobrze. Uzyskane przez niego materiały w tej sprawie posłużyły [SB] do przeprowadzenia aresztu kilku członków organizacji. W tym też okresie na podstawie przekazanych przez niego materiałów został aresztowany jeden dezertor WP oraz zdjęto kilka jednostek broni w pow. zamojskim. Obecnie wykorzystywany jest do rozpracowania reakcyjnej części kleru (...). Jest on jednostką sprawdzoną, wartościową i z perspektywą do dalszej pracy”⁵⁸.

W latach siedemdziesiątych XX w. pod pseudonimem „A” i „Wicher” przystąpił do rozpracowania kierownictwa Wojewódzkiego Oddziału „PAX” w Lublinie, organizacji „RUCH”⁵⁹, inwigilował środowiska opozycyjne Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO) na terenie Lubelszczyzny i Zamojszczyzny. Był prowokatorem. Współpracując z ROPCiO brał udział w kolportażu nielegalnych czasopism tej organizacji, które przywoził z Lublina. W styczniu 1978 r. „zasypał” punkt kolportażu, który mieścił w mieszkaniu małżeństwa Stanisława i Heleny Czopów w Zamościu przy ul. Wąskiej, a następnie Bohaterów Monte Cassino, byłych żołnierzy AK⁶⁰. Wynagradzany był finansowo.

Józef Śmiech zmarł 18 kwietnia 1982 r. w Lublinie, a z dniem 22 kwietnia 1982 r. został wyrejestrowany z sieci agenturalnej SB. Był odznaczony Orderem Virtuti Militari V klasy (nr 13159)⁶¹, dwukrotnie Krzyżem Walecznych i Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami. Zonaty, miał dwoje dzieci.

Po raz kolejny przyszło mi pochylić się nad życiorysem Józefa Śmiecha – żołnierza i dowódcy sprawdzonego w bojach, obdarzonego szacunkiem i zaufaniem podkomendnych, ważnej postaci w dziejach zbrojnego podziemia niepodległościowego na Lubelszczyźnie, następnie więźnia reżimu komunistycznego, a w końcu równie zasłużonego tajnego informatora bezpieki.

⁵⁶ AIPN Lu, 00121/1, Teczka personalna TW „Wicher”..., Zobowiązanie, Bydgoszcz 26 marca 1958 r., k. 84.

⁵⁷ Figurant – osoba rozpracowywana przez służby specjalne Polski Ludowej. Informacje Aleksandra Szymańskiego, Jana Gieysztorą i Wojciecha Białasiewicza. Ten ostatni znany w kraju i na świecie dziennikarz i autor w rozmowie z autorem w lipcu 2006 r. powiedział: „Wszystko u niego zaczynało się od alkoholu...”.

⁵⁸ AIPN Lu, 00121/1, Teczka personalna TW „Wicher”..., Opinia, Lublin 13 grudnia 1969 r., k. 91–92.

⁵⁹ *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec organizacji „RUCH”*, wstęp, wybór i opracowanie P. Byszewski, Warszawa 2008, s. 32, 511.

⁶⁰ AIPN Lu, 0224/266/J, Sprawa operacyjnego rozpracowania krypt. „Dystrybutor”; E. Wilkowski, *Solidarność na ziemi zamojskiej w latach 1980–1989*, Chełm 2009, s. 44, 644; Informacje Mariana Piłki.

⁶¹ G. Łukomski, B. Polak, A. Suchcitz, *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945. Wykazy odznaczonych za czyny z lat 1863–1864, 1914–1945*, Koszalin 1997, s. 518; *Virtuti Militari 1919–1997. Wybór źródeł*, wybór i opracowanie B. Polak, Koszalin 1999, s. 375.

Wielokrotnie, pisząc o takich osobach zadaję sobie pytanie, jakie były motywy jego zaprzęgnięcia się tym, przeciwko którym wcześniej tak ofiarnie walczył? Dlaczego denuncjował z taką zaciętością swoich dawnych towarzyszy broni, kolegów, dowódców? Co przez to zyskiwał, współpracując z SB? Odpowiedzi na te pytania znał tylko on sam.

Śmiech nie był jedynym, który mając piękne karty w życiorysie, wpadł w sieci bezpiecniaków i uwikłał się we współpracę, a zarazem niejedynym, który w tej sytuacji pozyskał grupę żarliwych obrońców – gotowych (dla jego czy własnych celów), bez względu na niezbitę dowody, zaprzeczać faktom lub je zakłamywać, atakować, a nawet oskarżać tych, którzy odważą się odkryć prawdę.

To trudna prawda, jednak naszym obowiązkiem jest zmierzenie się z nią. Tylko wtedy możemy odróżnić kata od ofiary systemu. Konformizm, tak obecny w naszych czasach, czy dążenie do dobra i prawdy, która tylko może nas wyzwolić... Przecież to element wolności, o którą walczył Józef Śmiech.

LITERATURA

1. *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
2. Bordzań T., *Grupa płk. Zieleniewskiego. Powstania i działania bojowe we wrześniu 1939 roku*, Biłgoraj 2004.
3. Caban I., *Ludzie Lubelskiego Okręgu Armii Krajowej*, Lublin 1995.
4. Caban I., Mańkowski Z., *Oddziały partyzanckie 9. pp. AK na Zamojszczyźnie*, „Najnowsze Dzieje Polski” 1968, t. 12.
5. Caban I., Z. Mańkowski, *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w Okręgu Lubelskim 1939–1944*, t. 1–2, Lublin 1971.
6. Chodakiewicz M.J., *Narodowe Siły Zbrojne. „Ząb” przeciw dwu wrogom*, Warszawa 1999.
7. Dudek J., *Marian Gołębiowski (1911–1996). Żołnierz, opozycjonista, emigrant*, Lublin 2016.
8. *Dyweryja w Zamojszczyźnie 1939–1944. Wydawnictwo materiałów do dziejów Zamojszczyzny 1939–1944*, red. Z. Klukowski, t. IV, Lublin–Zamość 1947.
9. *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec organizacji „RUCH”*, oprac. P. Byszewski, Warszawa 2008.
10. Faszczka D., Pokorny F., *Działania Grupy „Kowel” we wrześniu 1939 roku w relacji ppłk. dypl. Franciszka Pokornego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2011, nr 12.
11. Grygiel J., *Związek Walki Zbrojnej Armia Krajowa w Obwodzie Zamojskim 1939–1944. Szkice, wspomnienia, dokumenty*, Warszawa 1985.
12. W. Hryniewiecki, *My z Zamojszczyzny*, Warszawa 1988.
13. Iwaneczko D., *„Przypadek czy przeznaczenie”. Karol Kazimierz Kosteki „Kostek” (1917–1998)*, Rzeszów 2013.
14. Jaroszyński W., Kłembukowski B., Tokarczuk E., *Łuny nad Huczwą i Bugiem. Walki oddziałów AK i BCh w Obwodzie Hrubieszowskim w latach 1939–1944*, Zamość 1992.
15. Józwiakowski J., *Armia Krajowa na Zamojszczyźnie*, t. 1–2, Lublin 2001.
16. *Virtuti Militari 1919–1997. Wybór źródeł*, wybór i opracowanie B. Polak, Koszalin 1999.
17. Klukowski Z., *Dziennik z lat okupacji hitlerowskiej (1939–1944)*, Wstęp i redakcja Z. Mańkowski, *Wydawnictwo materiałów do dziejów Zamojszczyzny w latach wojny 1939–1944, pod redakcją Zygmunta Klukowskiego*, t. V, Lublin 1958.

18. *Księga Pamięci Kadetów II Rzeczypospolitej*, zespół aut. J. Wodzyński et al., Warszawa 2001.
19. Łukomski G., Polak B., Suchcitz A., *Kawalerowie Virtuti Militari 1792-1945. Wykazy odznaczonych za czyny z lat 1863-1864, 1914-1945*, Koszalin 1997.
20. Markiewicz J., *Partyzancki kraj*, Lublin 1980.
21. Motyka G., *Ukraińska partyzantka 1942-1960*, Warszawa 2006.
22. Motyka G., Wnuk R., *Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA 1945-1947*, Warszawa 1997.
23. *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 1, *Kampania wrześniowa*, cz. 2-4, Londyn 1986.
24. *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu Bezpieczeństwa Publicznego na Lubelszczyźnie (lipiec 1944 - czerwiec 1945)*, wstęp S. Poleszak, wybór i opracowanie L. Pietrzak, S. Poleszak, R. Wnuk, M. Zajączkowski, Warszawa 2004.
25. *Rozkaz Delegata Sił Zbrojnych na Kraj Nr 319 (Żyto)*, oprac. H. Rybicka, Warszawa 2004.
26. Siemaszko W., Siemaszko E., *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, Warszawa 2000.
27. Tochman K.A., *Słownik biograficzny cichociemnych*, t. 2, Zwierzyniec-Rzeszów 2007.
28. Turowski J., *Historia OP 9 [w:] Armia Krajowa na środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu. Materiały z sesji naukowej KUL, 24-25 IX 1985*, red. T. Strzembosz, Lublin 1993.
29. Wilkowski E., *„Solidarność” na Ziemi Zamojskiej w latach 1980-1989*, Chełm 2009.
30. Wnuk R., *Konspiracja akowska i poakowska na Zamojszczyźnie od lipca 1945 do 1956 r.*, Lublin 1992.
31. Wnuk R., *Lubelski Okręg AK-DSZ i WiN 1944-1947*, Warszawa 2000.
32. Zajączkowski M., *Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939-1944*, Lublin-Warszawa 2015.
33. *Zamojszczyzna w okresie okupacji hitlerowskiej. Relacje wysiedlonych i partyzantów*, opracowała Anna Glińska, Warszawa 1968.
34. Zarzycki P., *Południowe Zgrupowanie Armii „Prusy” we wrześniu 1939 Roku*, Warszawa 2001.
35. *Z relacji dowódcy 3 dywizji piechoty Legionów, płk. Mariana Turkowskiego, o działaniach dywizji [w:] Wojna obronna Polski 1939 r. Wybór źródeł*, Warszawa 1968.

ŹRÓDŁA

1. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Bydgoszczy, Akta w sprawie przeciwko Kondracki Walenty i towarzysze (Śmiech Józef, Zająkała Edmund, Nalaszek Feliks, Orłowski Stanisław, Zawidzki Edward), IPN By 158/744-749; Akta osobowe Mieczysława Gidzgiera, IPN By 0122/834; Sprawa ewidencyjno-obszernościowa kryptonim „Azja” przeciwko Józefowi Śmiechowi, IPN By 044/169; Akta śledztwa w sprawie nadużyć gospodarczych, prowadzonego przeciwko Walenty Kondracki i innym, IPN By 070/4245.
2. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Lublinie: Kserokopie dokumentów Inspektoratu Zamojskiego AK ze zbiorów dr. Zygmunta Klukowskiego, IPN, Lu 142/1; Akta sprawy Józefa Śmiecha, Sr 141/47, IPN Lu 17/114, t. 1-6; Teczka personalna tajnego współpracownika pseudonim „Wicher”, „A” dotycząca Józefa Śmiecha, IPN Lu 00121/1; Warda

- Marian i inni, IPN Lu 02381, t. 1–4; Sprawa operacyjnego rozpracowania krypt. „Dystrybutor”, IPN Lu 0224/266/J.
3. Archiwum Komendy Obwodu Zamojskiego AK, Rozkaz inspektora w sprawach personalnych, 10 I 1943, awans na oficerów, w zb. Czesława Służewskiego „Baca”.
 4. Archiwum Państwowe w Lublinie, Zespół AK-WiN, sygn. 103/II; Zespół AK-WiN, sygn. 87/I.
 5. Przedsiębiorstwo Produkcyjne Handlowo Usługowe „Fart”. Zakład Składowania Akt w Inowrocławiu,teczka personalna Józefa Śmiecha, sygn. 516.
 6. Informacje: Adamczyka Janusza, Białasiewicza Wojciecha, Gieysztorza Jana, Szymańskiego Aleksandra.

FROM LOFTINESS TO TREACHERY. THE CASE OF CAPTAIN JÓZEF ŚMIECH (1915–1982), A SECRET AGENT OF THE SECURITY SERVICE

The article presents the history of Józef Śmiech, an officer of the Polish Forces, who took part in the Underground Movement during World War II (1939–1945) in the Home Army and then in the Armed Forces Delegation for Poland, after so-called “liberation” when Poland was occupied by a new invader – The Soviet Union. He was cruelly afflicted with the communist regime in Poland and finally, on leaving the prison in 1956, he began collaboration with the secret police of the Polish People’s Republic and continued his shameful activity almost till his death in 1982.

Józef Śmiech, the alias: “Ciąg”, “Rzymianin”, “Zwierzyniecki”, was born in Kajetanówka near Zamość (the Lublin district). On leaving the cadet corps in Lwów, he devoted himself to regular military service. He took part in the September Campaign (1939), and then in the Underground Movement during World War II, serving in the Home Army, where he distinguished himself in struggles against the Germans and Ukrainian Nationalists from the Ukrainian Insurgent Army (UPA). He was in command of a guerilla company (as “Ciąg”, in different areas, including Zamość), in the rank of secondlieutenant, then promoted to the rank of captain.

In July 1944, when Poland was occupied by the Soviet Union, Śmiech did not lay down his arms, but stayed in the Underground Movement. He was arrested in 1946 and, after an extremely hard investigation, sentenced to 15 years’ imprisonment. On leaving the prison, depressed, he began very harmful collaboration with the communist secret police in Bydgoszcz, Lublin, and then Zamość, informing on his friends from the war, and postwar, Underground Movement.

Keywords: biography of Józef Śmiech, Polish Army, Home Army, Polish anti-Communist conspiracy, political prisoners.

DOI: 10.7862/rz.2018.hss.60

Przesłano do redakcji: kwiecień 2018 r.

Przyjęto do druku: wrzesień 2018 r.